

Navrátilová, Olga

Slovosled, základní slovosledná typologie, slovosledné pozice

In: Navrátilová, Olga. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018, pp. 27-53

ISBN 978-80-210-9073-6; ISBN 978-80-210-9074-3 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138866>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 SLOVOSLED, ZÁKLADNÍ SLOVOSLEDNÁ TYPOLOGIE, SLOVOSLEDNÉ POZICE

2.1 Slovosledná typologie

Na základě způsobu uspořádání jednotlivých větných konstituentů je možno každému jazyku přisoudit jistý sled určitých syntaktických složek, tj. existuje možnost každému jazyku připsat jistý přirozený **základní slovosled**. Otázkami typologie slovosledu se zabýval mj. zejména J. Greenberg, jenž ve svém přelomovém článku (1963) položil základy slovosledné typologie, která – coby jedno z kritérií typologického třídění jazyků – vedla k formulaci jazykových univerzálií. Greenbergova základní slovosledná typologie spočívá ve vzájemné pozici tří základních větných členů: subjektu (S), nominálního přímého objektu (O) a verbálního predikátu (V) v deklarativních větách s plně realizovaným podmětem a předmětem, z nichž lze obměnami získat šest základních slovosledných schémat: SVO, SOV, VSO, VOS, OVS, OSV. Nejrozšířenější jsou první dva slovosledné typy (SVO, SOV), jež jsou reprezentovány cca 70 % jazyků, dále VSO (přibližně 15 % jazyků); další tři typy jsou zastoupeny jen velmi řídky.²⁰ Greenbergova slovosledná typologie se ovšem neomezuje pouze na posloupnost základních větných členů, ale zahrnuje i další slovosledné parametry (např. vzájemnou pozici substantiva a adjektiva, substantiva a relativní věty, substantiva a genitivního modifikátoru, pozici auxiliárního a plnovýznamového slovesa etc.). Tyto další parametry jsou pak mezi sebou vzájemně porovnávány a usouvztažněny k základnímu slovoslednému schématu a nejvýznamnější (statisticky reprezentativní) korelace jsou pak formulovány jako jisté slovosledné tendence či jazykové univerzálie (srov. Aurová 2010, s. 27).

20 Přesné numerické zpracování výskytu jednotlivých slovosledných typologií poskytuje rozsáhlý projekt *The World Atlas of Language Structures Online* (Dryer – Haspelmath 2013).

Ještě v době Greenbergova vystoupení se objevily nejrůznější kritiky, které upozorňovaly na některé problematické aspekty jeho slovosledné typologie. Kritizována byla zejména jeho aplikace slovosledné typologie pouze na deklarativní věty (argumentem byly zejména věty interogativní či zvolací s jiným slovosledným schématem), jako problematické se rovněž ukazovaly jazyky se zcela volným slovosledem či jazyky s odlišným slovosledem v některých syntaktických konstrukcích.²¹

Greenbergova práce však i přes některé výhrady představuje významný počín v oblasti jazykové typologie a slovosledu (cenné je zejména množství shromážděných dat, jasně formulované závěry a definované korelace). Současně posloužila jako velmi dobré východisko pro další přístupy (zejména T. Vennemanna {1974} a W. P. Lehmana {1973; 1978}), které pod vlivem rozvíjejícího se generativního přístupu k jazyku vnesly do typologie formalizované popisy. Greenbergovu tripartitní slovoslednou typologii redukuje na bipartitní, která vychází ze skutečnosti, že v některých jazycích není přítomnost subjektu obligatorní; operují tedy se dvěma základními typy jazyků – VO a OV, přičemž tato klasifikace vychází pouze ze vzájemné pozice predikátu a objektu. Podle výše uvedených autorů lze jazykům přisoudit jisté slovosledné chování na základě postavení objektu vůči predikátu: jazyky, které mají posloupnost V – O, tj. objekt je umístěn vpravo od predikátu, jsou tzv. pravovětvčí, tzn. rovněž modifikátory objektu (případně relativní věty, possessiva etc.) budou zrcadlově umístěny vpravo od substantiva. V jazycích s typologií OV se tento mechanismus uplatňuje v opačném sledu. Toto zmíněné chování je definováno jako princip přirozené serializace (tzv. *Natural Serialization Principle*), který spočívá ve vymezení funkce jádra a modifikátoru v jednotlivých vztahových dvojicích.²² I uvedené přístupy byly dále podrobeny kritickému zhodnocení – zejména B. Comriem (1981), W. Croftem (2003) či J. Hawkinsem (1983); o tom podrobněji viz Aurová (2010, s. 31).²³

Moderní čeština (obdobně jako i další slovanské jazyky – viz Bailyn 2012; Greenberg 1963) disponuje základním slovosledným schématem SVO.²⁴ Z klasifikace češtiny coby jazyka se základní slovoslednou typologií SVO pak podle J. Hawkinse (1983, s. 75, 86) vyplývají jisté korelace s tímto slovosledem. Pro naši práci se jako stěžejní ukazují především korelace s uspořádáním některých rozvíjejících

21 Příkladem takového jazyka je např. němčina, jež v maticových klauzích řadí konstituenty v posloupnosti SVO, zatímco v subordinovaných klauzích v posloupnosti SOV.

22 Vymezení jádra („head“) a modifikátoru („modifier“) bylo navrženo tímto způsobem: verbální predikát – objekt, řídicí jméno – adjektivum, řídicí jméno – relativní klauze, řídicí jméno – adnominální genitiv, adpozice – jméno etc. (ELL: Hesla *Word Order and Linearization; The Natural Serialization Principle*).

23 Např. B. Comrie (1981) kritizuje nezohlednění postavení jména ve funkci adverbialní či u modifikátorů nerozlišování mezi modifikátory volnými a afixálními.

24 O problematičnosti přiřazení jazyků typu SVO k redukovanému typu VO se zmiňuje B. Comrie (1981, s. 142), který poukazuje na skutečnost, že jazyky s touto typologií se chovají zcela odlišně od ostatních typů z hlediska implikace dalších parametrů.

členů v NP. V jazycích se základním slovosledem SVO je, jak J. Hawkins (ibid.) uvádí, iniciální pozice subjektu ve vztahu k určitému slovesnému tvaru zrcadlena umístěním determinátorů i modifikátorů do prenominální pozice fráze, stejně jako naopak postponování komplementu a adjunktů ve vztahu k řídicímu jménu.

Není asi třeba na tomto místě připomínat, že v češtině coby v nekonfiguracionálním jazyce (tj. v jazyce s volným slovosledem) je však pořádek slov ovlivněn i dalšími faktory, které zpravidla porušují toto primární řazení větných členů. Jako hlavní faktory ovlivňující český pořádek slov (ev. i vět)²⁵ se zpravidla (viz např. MČ 3, s. 601–605) uvádějí:

- a/ aktuální větné členění;
- b/ gramatická stavba klauze;
- c/ rytmické členění klauze;
- d/ styl (stylová příslušnost textu, stylotvorné faktory).

Za jistých okolností (zejména ovšem vlivem prvního uvedeného faktoru) je tedy možno v české deklarativní klauzi nalézt šest výše uvedených slovosledných schémat (viz např. níže uvedené příklady (1) a.–f.²⁶).

(1)	a. <i>Petr si koupil psa.</i>	SVO
	b. <i>Petr si psa koupil.</i>	SOV
	c. <i>Koupil si psa Petr, nebo Pavel? → Psa si koupil Petr.</i>	OVS
	d. <i>Koupil si Petr psa, nebo kočku? → Psa si Petr koupil.</i>	OSV
	e. <i>Koupil si Petr psa? → Koupil si Petr psa.</i>	VSO
	f. <i>(Ne)koupil si psa Petr, (ale Marie).</i>	VOS

2.2 Aktuální větné členění

Aktuální větné členění (AVČ) je možno charakterizovat jako způsob organizace výpovědi, která je mluvčím vždy realizována tak, aby mohla sloužit jistému komunikačnímu záměru.²⁷ V češtině a obdobně i v dalších flektivních jazycích (vyznačujících se poměrně volným slovosledem) je princip aktuálního členění jedním z nejdůležitějších faktorů uplatňujících se při uspořádání výrazů ve výpovědi, přičemž jednotlivé složky jsou rozmístěny na základě jejich specifických funkcí v dané

25 V tomto případě pak hovoříme o tzv. větosledu.

26 Teoretický výklad v této práci demonstrujeme na dvou typech příkladů: 1. na výrazech/klauzích dokládajících současnou češtinu (ty jsou převzaty ze sekundární literatury, korpusu SYN či byly vytvořeny pro účely této práce), 2. na staročeských dokladech (staročeských dokladů užíváme v tom případě, pokud pojednáváme o situaci odlišné od moderní češtiny). Pokud je příklad/doklad převzat z literatury, korpusu etc., je vždy uveden jeho zdroj. Pokud u něj citace není uvedena, byl vytvořen pro tuto práci. Číslování dokladů je v teoretické části práce kontinuální, v analytické části práce v rámci kapitol.

27 Zejména v zahraniční literatuře se tento fenomén označuje pojmenováním informační struktura věty (viz Junghanns – Zybatow 2009, s. 684–707).

komunikační události. V zásadě se v českém (i zahraničním) lingvistickém prostředí operuje s dichotomickým členěním věty podle funkcí jejích složek na dvě hlavní části: 1. s menší informační závažností = téma (základ, východisko), 2. s vyšší informační závažností = réma (jádro, ohnisko). Aktuálnímu členění lze v podstatě přisoudit status jazykových univerzálií, neboť v každém jazyce existuje možnost připsat jistým prvkům klauze tematickou, příp. rematickou funkci (srov. Běličová – Uhlířová 1996, s. 179). Téma i réma může být ještě dále detailněji analyzováno podle stupně výpovědní dynamičnosti. J. Firbas výpovědní dynamičnost charakterizuje tímto způsobem:²⁸

The concept of communicative dynamism is based on the fact that linguistic communication is not a static, but a dynamic phenomenon. By CD (= communicative dynamism {poz. O. N.}) I understand a property of communication, displayed in the course of the development of the information to be conveyed and consisting in advancing this development. By the degree or amount of CD carried by a linguistic element, I understand the relative extent to which the element contributes to the development of the communication, to which, as it were, it 'pushes the communication forward'.

(Firbas 1971, s. 135–136; 2013, s. 108)

Pro češtinu existuje předpoklad, že v klauzích s objektivním pořadem²⁹ vzrůstá výpovědní dynamičnost zleva doprava, tzn. téma je tedy ve výpovědi prvek s nejmenší mírou výpovědní dynamičnosti, vedle toho rématem bývá zpravidla prvek s nejvyšším stupněm výpovědní dynamičnosti. Rozdíl je možno dobře demonstrovat na následujícím příkladu (2), v němž lze přisoudit NP *na stůl* status rématu, zatímco ve druhé klauzi NP *na stole* již plní funkci tematické složky výpovědi:³⁰

(2) *Chtěl položit tu knihu NA STŮL.*³¹ *Na stole byl však NEPOŘÁDEK.* PMČ (s. 646)

Na základě způsobu, jakým je aspekt výpovědní dynamičnosti pojímán, se v české lingvistice vytvořily dvě stěžejní koncepce:

28 Původní Mathesiovo členění výpovědi na téma/réma J. Firbas rozšiřuje o aspekty, které posouvají komunikaci k cíli – definuje tak principy komunikačního dynamismu, dynamické sémantické škály a hierarchii komunikativních elementů. Jsou explicitovány principy lineárního procesování *end-focus* a *end-weight*, objektivního a subjektivního pořádku a relevantnosti kontextu. Původní bipartitní členění téma/réma je nahrazeno škálou s přechodovými oblastmi.

29 Rozlišení uspořádání české věty podle subjektivního a objektivního pořadu postihuje V. Mathesius (1947, s. 241) ve svém souboru statí vydaných pod názvem *Čeština a obecný jazykozpyt*.

30 V tomto případě ponecháváme stranou skutečnost, že ještě v rámci každé NP lze vymezit vlastní tematickou a rematickou složku (viz dále).

31 Verzáčky zde slouží pro označení rématu.

- a/ tzv. brněnská koncepce (hlavní představitelé: J. Firbas, A. Svoboda, jejich žáci: M. Drápela, M. Adam);
- b/ tzv. malostranská koncepce (hlavní představitelé: P. Sgall, E. Hajičová, J. Paněvová).

Brněnská koncepce, užívající pro informační strukturu klauze termín **funkční větná perspektiva**, člení distribuční pole výpovědní dynamičnosti na téma, réma a tranzit, které jsou podle stupně výpovědní dynamičnosti ještě dále dělitelné na: **vlastní téma** (jednotka s nejnižším stupněm výpovědní dynamičnosti); **téma tíhnoucí k vlastnímu tématu** (jednotka, která se svým stupněm výpovědní dynamičnosti silně blíží vlastnímu tématu); **diatéma**³² (jednotka s nejvyšším stupněm výpovědní dynamičnosti v rámci tematické části, do textu buď přináší informaci zcela novou, nebo opakuje informaci, která se poprvé objevila v textu těsně předěšlém a přechází do tematické části, anebo zdůrazňuje informaci známou, kterou staví do kontrastu s jinou složkou); **téma tíhnoucí k diatématu** (jednotka blíží se svou výpovědní dynamičností diatématu); **vlastní tranzit** (představuje hranici mezi složkami tematickými a rematickými; zpravidla jsou tímto termínem označovány slovesné výrazy, příp. kombinace verbálních a nominálních členů majících funkci průvodní složky rématu); **tranzit** (ostatní části tranzitní složky kromě vlastního tranzitu; převážně je reprezentován kořenem daného slovesa); **réma tíhnoucí k vlastnímu rématu** (jednotka blíží se svým stupněm výpovědní dynamičnosti vlastnímu rématu); **vlastní réma** (jednotka s nejvyšší výpovědní dynamičností v rámci celého distribučního pole). Uvedené pluripartitivní členění (srov. příklad (3)) v podstatě odpovídá zjednodušenému tripartitivnímu dělení výpovědi na téma, réma a tranzit (příčemž tranzit je v tomto pojetí kontextově nezapojeným slovesným tvarem, který není vlastním rématem {srov. např. MČ 3, s. 550; Zikánová 2009, s. 37}), či bipartitivnímu rozdělení na téma a réma, přičemž tranzit pak při tomto členění spadá pod rematickou část věty.

- (3) *Včera spolu pili víno celý večer.*

(*Včera* = diatéma, *spolu* = téma tíhnoucí k vlastnímu tématu, *pi-* = tranzit, *-l-* = vlastní tranzit, *-i* = vlastní téma, *víno* = réma, *celý večer* = vlastní réma)

Oproti tomu malostranská koncepce, operující s termínem aktuální členění větné, se omezuje pouze na dichotomické rozčlenění výpovědi na část kontextově zapojenou, která prototypicky tvoří základ věty (topic), a část kontextově nezapojenou, reprezentující její ohnisko (focus). Tato koncepce založená na funkčním generativním popisu jazyka předpokládá rozložení jazyka do několika rovin, přičemž nižší z těchto rovin se týkají hláskosloví a tvarosloví, vyšší roviny větné stavby. Pro

³² V jiných pojetích (např. Daneš 1968; Mathesius 1947) jsou diatémata označována jako centra tématu.

aktuální členění jsou podstatné zejména roviny vyšší, tj. tzv. **rovina tektogramatická (hloubková)**, obsahující ucelené a jednoznačné významové zápisy vět, a **rovina povrchové syntaxe**, v níž jsou tektogramatické zápisy realizovány po formální stránce. Je ovšem třeba dodat, že i na nižších rovinách se uplatňují jisté prvky pro aktuální členění důležité, a to **slovosled a intonace** (viz Sgall – Hajičová – Buráňová 1980, s. 22).

V této práci vycházíme z české tradice analýzy aktuálního členění větného (viz MČ 3, s. 549–598) a z již výše zmíněného zjednodušeného bipartitního členění výpovědi na rematickou a tematickou část, rématem tedy rozumíme prvky s nejvyšší výpovědní dynamičností, tématem pak prvky s výpovědní dynamičností nejnižší (viz oddíl 2.2, Firbas 1971; 2013). Vzhledem k povaze zkoumaného fenoménu (vyjdeme-li ze skutečnosti, že i v rámci samotné NP je možno tento tematicko-rematický nexus³³ rozlišit) existuje z hlediska aktuálního členění možnost dvojího chápání NP: 1. je možno považovat celou NP za jednu jednotku, která ve větě plní příslušnou funkci (tematickou/rematickou), 2. NP je možno rozčlenit na jednotlivé segmenty podle výpovědní funkce – elementární štěpení spočívá v rozlišení substance a příznaku této substance (srov. Bělíčková – Uhlířová 1996, s. 208; Svoboda 1989, s. 84–100). Obecně se předpokládá, že příznak dosud v kontextu nezmiňovaný je zpravidla informačně závažnější než samotná substance, a že tedy rozvíjející členy NP mají ve větě převážně status rématu, zatímco řídicí jméno status tématu. V našem výzkumu zohledňujeme pouze druhé představené kritérium, s případy uvedenými pod bodem 1 nepracujeme, neboť se domníváme, že nejsou pro naši analýzu relevantní. Více o slovosledu NP ve vztahu k aktuálnímu členění bude ještě řečeno dále (viz rovněž kapitolu 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*).

2.2.1 Diagnostické metody AVČ

Pro odlišení tematické a rematické složky jsou užívány rozličné diagnostické metody (testy), které převážně lze aplikovat i na jazyk památek starší i střední češtiny (viz Kosek 2011, s. 18–20; Zikánová 2009, s. 39–44).

2.2.1.1 Otázkový test

Otázkový test umožňuje při dodržení určitých podmínek³⁴ poměrně dobře rozlišit kontextově nezapojenou a kontextově zapojenou část výpovědi (Sgall – Hajičová – Buráňová 1980, s. 46–53). K dané oznamovací větě se při otázkovém testu hledá ta-

³³ Termínu tematicko-rematický nexus ve smyslu ‚vztažení‘ užívá ve svém výkladu F. Daneš (1985).

³⁴ Je potřeba, aby byly dodrženy zejména tyto podmínky (Sgall – Hajičová – Buráňová 1980, s. 48): 1. je nutno pracovat s otázkou, na kterou je možno analyzovanou klauzí (s jejím slovosledem i intonačním členěním) odpovědět; 2. otázka plně reprezentuje relevantní rysy kontextu, v němž může být daná věta

ková otázka, která zahrnuje v dostatečné míře kontext v této větě obsažený. Prvky, které jsou součástí oznamovací věty a které naopak nejsou uvedeny v otázce, mají status vlastního rématu. Tak např. na výpověď reprezentovanou v příkladu (4) je možno se zeptat níže uvedenou interrogativní klauzí, přičemž odpověď na uvedenou otázku je rématem celé věty. (Příklad je převzat z Panevové et al. 2014, s. 197.)

(4) *Děti se perou v ložnici O HRAČKY.*

Otázkový test: a. *O co se perou děti v ložnici? (... o hračky), b. O co se děti kde perou? (... v ložnici o hračky), c. Co dělají děti? (... perou se v ložnici o hračky)*

Jak je zřejmé z uvedených otázek, v žádné z nich se nevyskytuje výraz *o hračky* – tento výraz je tedy vlastním rématem klauze. Naopak výraz *děti* je zastoupen v každé z uvedených otázek, jedná se tedy o vlastní téma klauze.

2.2.1.2 Test s negací

Jinou variantu diagnostické metody AVČ představuje test s negací. Do analyzované věty je dosazena negace a následně je pak zkoumáno, která část výpovědi se nachází v jejím dosahu, přičemž tato složka pak obvykle bývá součástí rématu. Při testu s negací je zejména důležité rozlišovat, zda se jedná o negaci větnou (v tomto případě bude pravděpodobně přísudkové sloveso součástí rématu), či o negaci členskou (přísudkové sloveso pak bývá převážně kontextově zapojené). Jak ovšem zmiňuje P. Kosek (2011, s. 20), tento typ testu je vhodný zejména pro doklady s negací, neboť v některých případech při uměle konstruované negaci staročeských (příp. středněčeských) klauzí hrozí riziko, že se při jejich interpretaci dopustíme mylných dedukcí vyplývajících z neznalosti staročeského/středněčeského stavu a zároveň bude do interpretace výrazně vstupovat naše povědomí o stavu v moderní češtině. (Příklad převzat ze: Sgalla – Hajičové – Buráňové 1980, s. 57.)³⁵

(5) *Světlovlasý indián vypravoval profesorovi z Ohňové země o letech kolem JUPITERA.*

Test s negací: *Světlovlasý indián nevypravoval profesorovi z Ohňové země o letech kolem JUPITERA, nýbrž 1. našim dětem o chilských HORÁCH (rematická část = profesorovi z Ohňové země o letech kolem Jupitera), 2. o chilských HORÁCH (rematická část = o letech kolem Jupitera), 3. kolem MARSU (rematická část = kolem Jupitera), 4. ptal se ho na chilské HORY (réma: vypravoval profesorovi z Ohňové země), 5. ptal se námořníka*

užita (v odpovědi nejsou tedy obsaženy žádné prvky, které by nebyly obsaženy v otázce k této klauzi konstruované).

³⁵ J. Panevová et al. (2014, s. 198–199) uvádějí jako příklady negačního testu jen případy s přirozeným pokračováním klauze.

z *Jamajky na chilské HORY* (réma = *vypravoval profesorovi z Ohňové země o letech kolem Jupitera*). (ibid.)

2.2.1.3 Test s pokračováním věty

Jistou obměnu testu s negací (zvláště vhodnou pro diagnostiku staročeských klauzí) ve svém výkladu rovněž nabízí J. Panevová et al. (2014, s. 199) nebo autoři Sgall – Hajičová – Buráňová (1980, s. 58–59). Jedná se o tzv. Chomského test s přirozeným pokračováním věty. Do kontextově nezapojené části výpovědi jsou zařazeny takové prvky, které mohou být v pokračující klauzi nahrazeny (opraveny) jinými elementy, plnicími ovšem ve větě tutéž funkci. Tento test je demonstrován v následujícím dokladu (6) převzatém z Panevové et al. (ibid.):

(6) *Děti se (ne)perou v ložnici O HRAČKY.*

Test s pokračováním věty: a. *Děti se neperou v ložnici o hračky, ale o houpačku.* b. *Děti se neperou v ložnici o hračky, ale v obývacím pokoji o houpačku.* c. *Děti se neperou v ložnici o hračky, ale dívají se v obývacím pokoji na televizi.* d. *Děti se neperou v ložnici o hračky, ale na ulici jezdí popeláři.*

2.2.1.4 Transformační testy

PMČ (s. 636) uvádí pro odlišení tematické a rematické části klauze další dva typy testů:

a/ první typ testu spočívá v transformaci výpovědi pomocí sloves dicendi (*říká se, praví se*) do souvětí, přičemž téma se ve výsledném souvětí nachází v řídicí klauzi se slovesem dicendi, zatímco réma se stává součástí závislé obsahové klauze, uvozené spojkou *že*. Viz následující příklad (7):

(7) *Ten král měl tři dcery.* → *O králi se praví, že měl tři dcery.* (PMČ ibid.)

b/ druhý test spočívá opět v transformaci původní výpovědi do souvětí, přičemž syntaktickou konstrukcí vyznačující téma výpovědi jsou závislé klauze uvozené výrazy: *Co se týče (...), Pokud jde o (...)* (PMČ ibid.). Réma stojí při tomto typu transformace naopak v klauzi maticové – viz doklad (8):

(8) *Ten král měl tři dcery.* → *Co se týče krále, (tak ten) měl tři dcery. Pokud jde o krále, (tak ten) měl tři dcery.* (PMČ ibid.)

2.2.2 Rematizátory

Dalšími prostředky aplikovatelnými na jazyk starých památek jsou jednotky signalizující ve větě základní kategorie aktuálního členění, a to kategorie sdělně nejzávažnější – réma a kontrastivní téma. Umístění rematizátorů v klauzi je poměrně volné, v podstatě závisí na tom, kterou část věty rematizují. V dosahu rematizátoru (tedy v rematické části klauze) může podle autorů Panevová et al. (2014, s. 223) být zejména **kontextově nezapojená část věty** (zpravidla tedy réma) a **kontrastivní kontextově zapojený výraz** (Mikulová et al. 2005, s. 152 jej označují jako kontrastivní základ³⁶). Zejména schopnost signalizování rématu výpovědi může být při analýze informační struktury staročeských klauzí velmi užitečná, neboť poskytuje poměrně spolehlivé vodítko v jinak na konkrétní texty často složitě aplikovatelném dichotomickém členění. V zásadě lze za prvky signalizující réma výpovědi pokládat lexikální rematizátory a jisté typy syntaktických konstrukcí (PMČ,³⁷ s. 641–642; MČ 3, s. 561–563; Běličová – Uhlířová 1996, s. 199–202; Panevová et al. 2014, s. 221–222).

2.2.2.1 Lexikální rematizátory³⁸

a/ vytykáací partikule (*jen, zrovna, právě, pouze, také, i, ani*)

- (9) *Interpretace snů není vůbec jednoduchá, je dokonce i otázkou, zda to má smysl. Čas od času ale každý z nás moc dobře chápe, proč se mu v noci odehrával zrovna tento příběh.* (ČNK, SYN2010)

b/ temporální adverbia (*teprve, už, již*)

- (10) *Na jedné zastávce doktor vystoupil a s ním i ten, který ho usadil u okýnka. Nádražní budova byla plná lidí a teprve u bufetu se našel koutek, kde si mohl doktor odpočinout.* (ČNK, SYN2010)

36 Mikulová et al. (2005, s. 152) kontrastivní základ definují takto: „Specifickým způsobem kontextově zapojenosti je navazování pomocí kontrastu. Určitá část základu nové věty je stavěna do kontrastu s nějakou skutečností známou z předchozího kontextu. Kontrastivně zapojené části základu říkáme zkráceně kontrastivní základ“.

37 PMČ (ibid.) zde uvádí jen některé případy lexikálních rematizátorů, o syntaktických konstrukcích pojednává Běličová – Uhlířová (ibid.).

38 Členění podle PMČ (s. 641–642); jinde (Běličová – Uhlířová 1996, s. 199; MČ 3, s. 561–563) se pro zde uvedené partikule užívá termínu „aktualizační částice“. Autoři Panevová et al. (2014, s. 221–222) užívají pro klasifikaci jednotlivých rematizátorů jiné terminologie.

c/ modifikační partikule (*prostě, vlastně, přece, vždyť, zvlášť* etc.)

- (11) *Když se rostliny dobře ujmou, omezte začátkem léta na tři nebo čtyři týdny zálivku na minimum – až ji obnovíte, vyvolá to tvorbu květů. Ujistěte se, že je **zvlášť** v letních měsících zajištěno dostatečné větrání, a pokuste se zabránit nadměrné vlhkosti, která je často příčinou chorob.* (ČNK, SYN2010)
- (12) *Vždyť to byl jeho nápad, utéct bůhvíproč zrovna do Oklahomy a vzít se tam. Vymyslel to **přece** on, tak kam se ztratil?* (ČNK, SYN2010)

U některých z výše uvedených modifikačních částic je však nutno brát v úvahu okolnost, že ve staré češtině neměly ještě status partikulí, gramatikalizovány byly až v mladších vývojových etapách. Např. u partikule *vždyť*, jak je možno vypozařovat z příkladů uvedených ve *Staročeské textové bance*, je patrné, že se ve většině případů jedná o spojení pronominálního adverbia *vždy* + enklitika *ť* či o konjunktci, srov. např. doklady (13), (14):³⁹

- (13) *Pak mnějí, by dosti bylo na tom, ješto kněz skáže. Ne **vždyť** to vyjde.* ŠtítSvát 419 (VWSTB)⁴⁰
- (14) *Auřak tobě to darmo nenie, **vždyť** se toho dočekaji, žeť se nad tebu pomstím.* PasKal 94r (VWSTB)

Obdobně také partikule *přece* není pro analyzované období dosud doložena,⁴¹ pro partikuli *vlastně* dokládá *Staročeská textová banka* jen status adverbia s významem ‚výstižně, jak náleží; jako vlastní; zvlášť; skutečně‘.

Podle P. Koska (2011, s. 313) mohla ve staré i střední češtině funkci rematizátorů plnit i některá enklitika (tuto funkci dokládá pro enklitikon *ť*⁴² a *li*⁴³). Srov. následující stč. doklady:

39 Podle J. Bauera (1960, s. 110) i ESSJ (s. 731) mělo ve stč. *vždyť* ještě převážně svůj původní význam ‚vždycky‘, ‚stále‘ (tedy význam časového adverbia), dnešní důvodový význam se ve stč. dokladech objevuje jen zcela ojediněle, nadto jsou často i tyto případy sporné.

40 Tímto způsobem označujeme doklady převzaté z korpusu *Staročeská textová banka*. Památky takto citované již samostatně neuvádíme v oddíl 16.1 *Zkratky analyzovaných pramenů*.

41 Partikule *přece* vznikla z původního *před se* s významem ‚před sebe‘, ‚kupředu‘ (viz StČS). Jak uvádí J. Bauer (1960, s. 69), z těchto původních významů se teprve později vyvinul význam ‚dále‘, ‚stále‘ a z toho teprve dnešní význam ‚přesto‘, ‚přece‘. První doklady nového významu pocházejí z 16. století, nicméně původní význam se vedle toho udržuje až do doby národního obrození.

42 O schopnosti enklitika *ť* signalizovat réma se zmiňuje již J. Toman (2010, s. 429).

43 Funkci enklitika *li* coby rematizátoru P. Kosek (2011, s. 109) dokládá v těch případech, v nichž jsou jeho opěrnými slovy výrazy s neverbálním slovnědruhovým statutem mající ve větě platnost rématu. O tom více viz dále kapitolu 12 *Distanční pozice rozvíjejících členů NP (interpozice)*.

- (15) *Ale ona k nim vece: „Jezte, **měť** jest dietě, nebo já, jakž sem je koli urodila, prvé nežli vy jeho sem pojedla.“* PasTisk 92r (VWSTB)
- (16) *Jemužto Ježíš odpovědě: „**Sám** li to od sebe praviš, čiliť sú to jiní ode mne pověděli, bych já byl král?“* KristA 98r (VWSTB)

2.2.2.2 Syntaktické konstrukce – modifikace výpovědi

Na signalizování rématu v klauzi se mimo lexikálních prostředků mohou podílet i jisté syntaktické konstrukce spočívající zejména v modifikaci výpovědi, při níž zpravidla bývá vytčeno réma. Jedná se zejména o parcelaci a souvětne konstrukce typu *Byl to on, který:*

a/ parcelace (složka intonačně osamostatnělá, která je z hlediska výpovědní dynamičnosti identická s rématem věty):

- (17) *Doufám, že jste je tam zvenčí všechny zrekvírovali – kvůli ní!* (ČNK, SYN2010)

b/ konstrukce typu „*Byl to on, který*“ (zájmenný nebo substantivní podmět identifičacní maticové klauze je rématem, a tedy i nositelem větného přízvuku):

- (18) *Byla to právě ta⁴⁴ podsvinčata, která protestovala, když Napoleon zakazoval nedělní shromáždění.* (ČNK, SYN2010)

Mimo výše uvedené prostředky rematické se na odlišení rématu od tématu výpovědi podílejí další výrazové prostředky, zejména 1. pořadí tématu a rématu v závislosti na příslušném větném typu, 2. slovosled, 3. intonace.

2.2.3 Pořadí tématu a rématu v klauzi

2.2.3.1 Pořadí tématu a rématu v oznamovacích klauzích

V českém lingvistickém prostředí se již od V. Mathesia (1947, s. 240–241) rozlišuje mezi pořadem subjektivním a objektivním (rovněž také pořadím/slovosledem). Jako základní nepříznačkový slovosled (pořad objektivní)⁴⁵ se v češtině chápe takové lineární uspořádání, při němž v oznamovacích klauzích tematická část předchází částí rematické (úvodní část výpovědi bývá tedy převážně tématem a koncová část rématem). Pokud téma následuje až za rématem, jedná se o příznačkový slovosled (pořad subjektivní), který je zpravidla silně situačně zakotven a reflektuje řadu

44 Apostrof v tomto případě signalizuje větný přízvuk.

45 J. Firbas (1992) pro nepříznačkový slovosled užívá označení „ordo naturalis“.

nejrůznějších sémantických a pragmatických konotací. Rozlišení obou typů uspořádání demonstrují následující příklady (19) a., b.:

- (19) a. *Petr napsal DOPIS.* (objektivní pořad)
b. *DOPIS Petr napsal.* (subjektivní pořad)

V textech moderní češtiny je tedy možno očekávat, že v neutrálních případech prvky mající ve větě status tématu stojí na počátku klauze, zatímco prvky rematické v jejím závěru. Jak nastiňují analýzy Š. Zikánové, pro starší češtinu je potřeba k této presupozici přistupovat se značnou obezřetností:

Povrchový slovosled ve starší češtině odpovídá vzrůstajícím stupňům výpovědní dynamičnosti méně často, vedle hloubkového slovosledu na něj má vliv řada jiných činitelů.
(Zikánová 2009, s. 41)

2.2.3.2 Pořadí tématu a rématu v tázacích klauzích

Tázací klauze je možno rozčlenit do dvou skupin, a to na otázky doplňovací a otázky zjišťovací (viz např. MČ 3, s. 323; PMČ, s. 608–611; Panevová et al. 2014, s. 227–233).

2.2.3.2.1 Otázky doplňovací

Podle PMČ (s. 638) je základním nepříznakovým slovosledem doplňovacích otázek pořad s umístěním kontextově nezapojeného tázacího slova v iniciální pozici klauze, jak je demonstrováno v dokladu (20), převzatém z korpusu SYN2010:

- (20) *Samé otázky... Stačí zavřít oči a vidím ten chaos: chaos stínů, siluet, světel, přízraků... 'Kde to bylo?'* (ČNK, SYN2010)

Umístění tázacího výrazu na konec klauze je chápáno jako prostředek slovosledných aktualizací, srov. příklad (21), převzatý z PMČ (ibid.):

- (21) *A do té Itálie pojedete 'kdy?'*

Tázací výraz může být mimo to umístěn i do středové pozice klauze⁴⁶, jak demonstruje níže uvedený doklad (22), citovaný rovněž podle PMČ (ibid.), přičemž tyto případy však nejsou v češtině příliš frekventované:

46 Středové postavení tázacího výrazu se objevuje více v těch jazycích, které mají tendenci i v klauzích oznamovacích klást réma do středu výpovědi, jak je tomu zejména v jazycích východoslovanských, bulharštině, makedonštině a polštině (viz Běličová – Uhlířová 1996, s. 207).

(22) *A do té Itálie **kdy** pojedete?*

Ve všech uvedených případech interogativní výrazy *kde/kdy* představují vlastní réma klauze, zatímco NP *do té Itálie* v dokladu (21) a (22) vlastní téma klauze.⁴⁷

2.2.3.2.2 Otázky zjišťovací

Za základní nepříznačový slovosled ve zjišťovacích otázkách se pokládá umístění slovesa na počátek klauze, zatímco intonační centrum je umístěno na konci otázky na výrazu kontextově nezapojeném (představujícím vlastní réma klauze), jak je možno vidět v dokladu (23) a. Pokud je intonační centrum umístěno na počátku zjišťovací otázky, je toto postavení chápáno jako subjektivní, viz doklad (23) b.

(23) a. „*Ale já to vím. Až zákazník přestane bavit jeptiška, vymyslím něco jinýho a pravděpodobně si i změním jméno, aby se hodilo k novému číslu. Už jsem o tom přemýšlela. Chceš to **'prozradit'**?*“ (ČNK, SYN2010)
b. → *'Prozradit to chceš?*

2.2.3.3 Pořadí tématu a rématu v imperativních klauzích

Určování tématu a rématu v imperativních klauzích je dle PMČ (s. 639) poměrně snadno realizovatelné u výpovědí typů *Pospěš!*, *Usměj se!*, kde slovesný predikát je rématem, zatímco osoba vyjádřená koncovkou slovesa zpravidla tématem. Naopak ve složitějších imperativních konstrukcích je nutno se zaměřit na rozlišení kontextově zapojených či kontextově nezapojených elementů klauze. Kontextově zapojené prvky jsou převážně určitelné podle možnosti jejich vypuštění z klauze, jak je možno vidět v níže uvedených dokladech (24) a., b., z nichž plyne, že výrazy *podej a mi* jsou kontextově zapojené, zatímco fráze *tu židli* kontextově nezapojená:

(24) a. *Podej mi **tu židli!*** (PMČ, s. 639)
b. → *'Tu židli!*

47 Jak zmiňují autoři Panevová et al. (2014, s. 229), určení a analýza aktuálního členění otázek doplňovacích představují poněkud složitější problematiku. Podle V. Mathesia (1941; 1982) a H. Křížkové (1968; 1982) je tázací zájmeno rématem klauze, zatímco ostatní prvky náležejí k jejímu tématu. Naopak F. Trávníček (1951) pokládá tázací výraz za základ otázky, F. Daneš (1949; 1957) soudí, že rématem klauze může být nejen samotný tázací výraz, ale i další prvek tázací klauze. Podle J. Firbase (1976; 2013) existuje velmi úzká relace mezi umístěním IC v tázací klauzi a rématem klauze. Pokud je IC umístěno na jiném výrazu než na tázacím zájmenu, je rématem klauze ten výraz, na němž je IC umístěno. J. Panevová et al. (2014, s. 230) rovněž ve shodě s F. Danešem i J. Firasem uvádějí, že rématem klauze nemusí nutně být vždy jen tázací zájmeno, ale i jiný výraz tázací klauze.

2.2.4 Intonace

Intonací coby jedním z nejdůležitějších činitelů aktuálního členění rozumíme souhrn více prozodických prostředků, mezi nimiž zaujímá ústřední postavení dynamický přízvuk, melodická linie a rytmus. Téměř v každé klauzi je pak možno určit intonačně prominentní místo, které již F. Daneš (1957, s. 29) označuje jako **intonační centrum** (IC). J. Panevová et al. intonační centrum definují takto:

Intonačním centrem věty rozumíme slovo (takt), které v mluvené podobě věty nese „větňý“ přízvuk. Je to nejdůraznější takt ve větě, obvykle řazený na konec věty. Je charakteristický klesavou melodií a zvýšenou hlasitostí, ale na jeho utváření se podílejí i další faktory (tempo promluvy, barva hlasu a další). Intonační centrum obsahuje každá úplná věta. Předpokládáme, že intonační centrum signalizuje v české větě prvek s nejvyšším stupněm výpovědní dynamičnosti, tedy její vlastní ohnisko. Pokud je na konci věty nominální skupina, může se intonační centrum posunout z vlastního ohniska na její poslední člen.

(Panevová et al. 2014, s. 233)

Jak plyne z výše uvedeného, intonační centrum věty je v mluvené realizaci řeči zřetelným identifikátorem rématu, a poloha intonačního centra tedy odpovídá poloze vlastního rématu. Vztah intonačního centra a vlastního rématu F. Daneš charakterizuje tímto způsobem:

Výpovědní centrum je vyznačeno opět trojí věcí: především zvukově (zvláštní intonací), dále pak polohou (poslední centrum výpovědi) a významově (centrum je na jádru výpovědi).

(Daneš 1957, s. 29)

Pro zkoumání textů pocházejících ze starších vývojových fází, u nichž jsme omezeni jen uzavřenou množinou památek a u nichž postrádáme relevantní informace o její fónické realizaci, nemůžeme v podstatě tuto metodu (umístění intonačního centra na rématu výpovědi) využít. Výsledky, které by z tohoto zkoumání vyplynuly, by jednak byly značně spekulativní, jednak pravděpodobně silně ovlivněné naší znalostí stavu v moderní češtině. Pouze u vět obsahujících **kontrastivní prvek** je i ve starých textech možno určit umístění intonačního centra, neboť tyto klauze zpravidla obsahují dva intonační vrcholy: kontrast a réma (srov. následující doklad (25)) a lze pravděpodobně předpokládat, že tomu tak bylo i v češtině analyzovaného období.

(25) *Tu třeba otázanie, proč jest anjel, poslán, a ne člověk.* KristB 2v (VWSTB)

Tyto doklady představují ovšem jen velmi malý výsek analyzovaných textů s poměrně svěbytným řazením jednotlivých členů – rématu a kontrastivního prvku,

proto výsledky, které z jejich zkoumání vyplývají, není možno považovat za reprezentativní, resp. nelze je obecně aplikovat na jiné staročeské klauze bez kontrastivních složek.

2.2.5 Slovosled

Slovosled společně s intonací jsou, jak již bylo zmíněno výše, hlavními výrazovými prostředky aktuálního členění. Čeština coby jazyk s relativně volným slovosledem nemá pořádek slov ve většině případů gramatikalizován – slovosled zde zpravidla neslouží pro vyjádření gramatických vztahů mezi jednotlivými syntaktickými jednotkami ve větě. I přes to v češtině (obdobně jako i v dalších jazycích) existuje jistý základní slovosled vycházející z její slovosledné typologie, který ovšem často bývá porušen právě vlivem aktuálního členění (o základní slovosledné typologii češtiny bylo již pojednáno výše).

2.2.6 Slovosled NP z hlediska aktuálního členění⁴⁸

Jak již bylo řečeno výše, vymezení tematických a rematických jednotek může fungovat nejen na úrovni věty, ale i na úrovni větných částí. V rámci samotné nominální fráze je tedy možno určit prvek s nižší výpovědní dynamičností (kterým převážně bývá dominující jméno) a složku s výpovědní dynamičností vyšší (zpravidla rozvíjející člen NP).⁴⁹ Existuje několik faktorů výrazně ovlivňujících slovosled NP:⁵⁰

- a/ slovnědruhá charakteristika atributu (adjektivní vs. substantivní);
- b/ počet rozvíjejících členů („složitost atributu“);
- c/ slovnědruhá charakteristika dominujícího členu (substantivum vs. zájmeno);
- d/ lexikálněsémantická povaha rozvíjejících členů;
- e/ kontext.⁵¹

Vliv AVČ na slovosled NP nelze sledovat z hlediska jednoho obecného kritéria. Při zkoumání tematicko-rematického nexu v rámci NP je mj. nutno vždy přihlížet k několika dalším aspektům (viz Uhlířová 1988, s. 271): 1. **syntaktické formě NP** (zahrnující typ modifikátoru – premodifikátor vs. postmodifikátor, adjektivní/ zájmenný modifikátor vs. substantivní modifikátor, počet rozvíjejících členů //

48 Mimo aktuální členění je ovšem slovosled NP řízen i principem gramatickým, viz dále oddíl 2.2.6.2.2 *NP s větším počtem rozvíjejících členů*.

49 Podle některých přístupů (např. Svoboda 1989, s. 86) se obdobně jako na úrovni větné, tak i v rámci NP uplatňuje tripartitní členění: mimo vlastní tematickou a rematickou složku je rozlišován ještě vlastní tranzit (= složky nesoucí informaci o pádě, čísle a polaritě).

50 Jejich podrobný přehled viz Běličová – Uhlířová (1996, s. 209) či MČ 3 (s. 161).

51 Toto kritérium pouze v MČ 3 (ibid.).

míra rozvitosti příslušné NP), 2. **umístění IC v rámci NP**, 3. **sémantice NP** (pouze pokud je pro slovosled NP relevantní).

Na základě prvního uvedeného aspektu je možno vymezit jednotlivé typy NP, které jsou v podstatě determinovány třemi základními faktory: 1. **rozměr NP** (počet rozvíjejících členů či míra rozvitosti dominujícího jména), 2. **slovnědruhá charakteristika rozvíjejících členů**, 3. **umístění rozvíjejících členů v NP** (prenominální vs. postnominální pole). Lze totiž očekávat jiné slovosledné chování NP s jediným rozvíjejícím členem a jiné chování NP, jejíž jádro je rozvíjeno složitější syntaktickou konstrukcí, u níž je možno předpokládat uplatňování slovosledného činitele rozměrového. Stejně tak je možno postihnout jiné slovosledné chování modifikátorů adjektivních a modifikátorů substantivních (ke klasifikaci NP podrobněji viz kapitolu 3 *Nominální fráze, její pojetí ve složkové i závislostní syntaxi, klasifikace*).

2.2.6.1 AVČ v prosté NP

Pro slovosled determinátorů a kvantifikátorů v rámci NP lze v současné češtině nastínit tyto tendence: v zásadě se u nich uplatňují obdobná pravidla jako u adjektivních modifikátorů – základní nepříznakovou pozicí je antepozice, postpozice je chápána vždy jako příznaková, a to převážně jako stylově příznaková (*Pán náš*), emotivně motivovaná (*maminko moje*) či ovlivněná rytmickými faktory (viz příklad (26)):

(26) *Není na světě člověk ten, který by se zavděčil lidem všem.*

V češtině rovněž existují případy, v nichž se v jedné NP mohou setkat dva determinátory vedle sebe (zpravidla se jedná o determinátor určitý a neurčitý).⁵² V případě souvýskytu determinátoru určitého a neurčitého je jejich pořadí sémanticky distinktivní, jak je možno vidět na uvedených dokladech (27) a., b. Determinátor stojící vlevo rozhoduje o výsledku (ne)určenosti celé NP (viz Uhlířová 1992; Navrátilová 2012b):

- (27) a. *Nějaká ta pomoc by se mi taky hodila.* (neurčitý determinátor stojí nejvíce vlevo od dominujícího substantiva → **neurčitá** NP)
b. *Ta nějaká pomoc mě přišla pěkně draho.* (nejvíce vlevo od dominujícího substantiva stojí určitý determinátor → **určitá** NP)

52 Podle tradičních přístupů (např. EŠČ: Heslo *Determinace*) jsou rovněž česká posesivní zájmena hodnocena jako určité determinátory; o problému této klasifikace viz kapitolu 3 *Nominální fráze, její pojetí ve složkové i závislostní syntaxi, klasifikace*.

2.2.6.2 AVČ ve složené NP

2.2.6.2.1 AVČ v NP s jediným rozvíjejícím členem

V rámci složené NP je možno vyčlenit ještě několik samostatných typů. Pro NP s jediným rozvíjejícím členem (premodifikujícím či postmodifikujícím, samozřejmě mimo skupinu determinátorů a kvantifikátorů) je charakteristické, že tento člen zpravidla funguje jako vlastní réma NP, zatímco dominující jméno zde plní funkci tématu (Běličová – Uhlířová 1996, s. 208).⁵³ Základní nepříznačnou pozici adjektivního modifikátoru je v češtině antepozice, postpozice je chápána jako slovosledná varianta silně příznačová,⁵⁴ přičemž je převážně motivována těmito jevy (srov. Běličová – Uhlířová 1996, s. 209; ESČ: Heslo *Slovosled nominální skupiny*):

- a/ diferenční postpozice (zejména v terminologické oblasti: *violka vonná, oxid uhličitý*, u jmen historických osobností: *Karel Čtvrtý, Petr Veliký*);
- b/ enumerační postpozice (ve výčtech či seznamech: *dodáváme dřevo smrkové, modřínové a jasanové*);
- c/ emotivně až expresivně motivovaná postpozice (*holčičko zlatá, chlape líná*);
- d/ stylově příznačová postpozice (v poezii, náboženských tradicionalismech: *Hod boží*).

2.2.6.2.2 NP s větším počtem rozvíjejících členů

V NP s větším počtem rozvíjejících členů se v zásadě uplatňuje princip analogický s řazením jednotlivých prvků v klauzi – tzn., výpovědní dynamičnost stoupá zleva doprava – nejbližší dominujícímu jménu stojí prvek s nejvyšší výpovědní dynamičností, nejdále od něj prvek s dynamičností nejnižší.⁵⁵ Je tedy respektován postup od prvků s tematickou (kontextualizační) funkcí k prvkům s nejvyšší výpovědní dynamičností (viz též uvedený příklad (28)):

53 Podle jiných přístupů (viz Svoboda 1989, s. 108) plní dané řídicí jméno funkci nominálního tranzitu.

54 Podle MČ 3 (s. 618) současná čeština i v případě, že je IC umístěno na rozvíjejícím členu NP (nikoli na jejím dominujícím jménu), preferuje základní řazení NP – „adjektivum – substantivum“ (tedy antepozici shodného atributu) obdobně jako na větné úrovni řazení „subjekt – predikát – komplement“.

55 Podle F. Štíchy et al. (2013, s. 576) je pořadí jednotlivých modifikátorů (příp. determinátorů) ovlivněno sémantickými faktory – modifikátor vyjadřující specifitější vlastnost zaujímá pozici blíže k substantivu. Podrobnější výklad nabízí ve své monografii S. J. Bakker (2009, s. 93–141), jež uvádí, že obecně je v indoevropských jazycích věnována řazení modifikátorů v NP velmi malá pozornost (obdobně viz též M. Dryer 2007), přičemž většina autorů, jež se struktuře premodifikátorů v NP ve svých publikacích věnuje, uvádí zejména faktory sémantické, fonologické a pragmatické, které mají vliv na řazení těchto prvků v prenominálním poli fráze (srov. např. Biber et al. 1999; Martin 1969; Posner 1969; Sproat – Shih 1988). Podrobnější výklad o řazení jednotlivých modifikátorů v NP na základě jejich sémantiky (včetně vytvoření určitého „sémantického modelu NP“) podává rovněž J. Rijkhoff (2002, s. 213–238).

determinátor > kvantifikátor > adjektivum kvalifikační > adjektivum relační₁ > (ev. adjektivum relační₂) > dominující jméno

(28) *tyto tři výborné čerstvé čokoládové dorty*

V případě postmodifikujících členů NP (komplementu i adjunktů) je v češtině jejich základní nepříznačnou pozicí postpozice, přičemž v případě většího počtu postmodifikátorů je v češtině gramatikalizováno jejich pevné pořadí: adnominální genitiv následuje těsně za dominujícím jménem, za ním následuje předložková fráze, případně další komplementy (srov. např. Štícha et al. 2013, s. 577). Řazení jednotlivých rozvíjejících složek z hlediska výpovědní dynamičnosti respektuje pořadí jednotlivých elementů v klauzi (nejvíce vpravo tedy zpravidla stojí vlastní réma NP, zatímco vlastní téma zaujímá pozici nejvíce vlevo). V rámci NP je ale možno zaznamenat situaci zcela opačnou k řazení členů premodifikujících. Zatímco u členů premodifikujících stojí nejbližší k řídicímu jménu prvek s nejvyšší výpovědní dynamičností, u členů postmodifikujících stojí tento sdělně nejdůležitější prvek od řídicího substantiva nejdále.

Antepozice komplementu i adjunktů, hojně se vyskytující v památkách staré i střední češtiny (viz kapitulu 1 *Úvod*), je v současné češtině doložena jen řídce v mluveném jazyce (Běličová – Uhlířová 1996, s. 215) či v některých dialektech (Michálková 1971, s. 123–124; Balhar 1974, s. 88).

2.2.6.2.3 NP s valenčními adjektivy

Specifickou skupinu představují **NP s rozvíjenými dějovými adjektivy zachovávajícími valenční rámec fundujících sloves**, majícími v příslušné NP status rozvíjejícího členu. V češtině o umístění tohoto rozvíjejícího členu ve vztahu k jménu řídicímu rozhoduje zejména slovosledný činitel rozměrový (viz ESČ: Heslo *Činitel slovosledný rozměrový*), jehož uplatnění má za následek převládající umístění „rozměrného“ rozvíjejícího členu do postnominální pozice, jak je také možno pozorovat v následujícím dokladu (29). Pro češtinu je rovněž charakteristické, že se v případě takových NP vyhýbá **tzv. rámcovým konstrukcím**⁵⁶ založeným na umístění větných členů rozvíjejících dané dějové adjektivum mezi toto adjektivum a dominující substantivum. Fráze uvedená v dokladu (29) z korpusu SYN2010 by při využití rámcové konstrukce měla tuto podobu: *Vhodná ke koupání voda je dosud ve všech testovaných koupacích oblastech i v koupalištích.*

56 Rámcové konstrukce jsou poměrně charakteristické pro jazyky východoslovanské, polštinu, bulharštinu a makedonštinu (viz Běličová – Uhlířová *ibid.*).

- (29) *Voda vhodná ke koupání je dosud ve všech testovaných koupacích oblastech i v koupalištích.* (ČNK, SYN2010)

Obdobně není pro češtinu typické užívání **cirkumpozice**, při níž stojí rozvíjející adjektivum v prenominální pozici, zatímco členy rozvíjející toto adjektivum v pozici postnominální, čímž dochází k vytvoření neprojektivní konstrukce (o neprojektivních konstrukcích viz dále). V češtině je toto uspořádání možné jen u několika málo adjektiv (např. *plné ruce práce, vhodný nástroj pro kutily*). Za cirkumpozici je však možno považovat i takové uspořádání, při němž jeden z premodifikujících členů stojí před řídícím substantivem, zatímco další modifikátor se nachází v postnominálním poli. Jak uvádí např. A. Svoboda (1989, s. 114), tato slovosledná varianta je pravděpodobně vyvolána aktuálním členěním uvnitř příslušné NP. Zatímco rozvíjející člen v antepozici spolu s dominujícím jménem jsou při tomto způsobu řazení tematizovány, člen stojící v postpozici si uchovává funkci vlastního rématu (*nominální fráze ANGLICKÁ*). V analyzovaných stč. textech lze ovšem spíše předpokládat, že tento slovosled nemusí být nutně motivován aktuálním členěním, často může pouze reflektovat slovosled latinského pretextu či nějakým způsobem imitovat latinské syntaktické konstrukce (o tom více viz kapitolu 9 *Rozvíjející výrazy NP a otázka jejich vlivu na slovosled*).

2.2.6.2.4 NP s premodifikátory i postmodifikátory

Další specifický typ představují NP s premodifikujícími i postmodifikujícími členy.⁵⁷ Podle A. Svobody je v tomto případě složkou s nejvyšší výpovědní dynamičností příslušný komplement (příp. adjunkt), zatímco premodifikující členy jsou řazené mezi nominální tranzity, tedy složky s nižší výpovědní dynamičností:⁵⁸

V př. (39) *the pretty girl in the corner* je *in the corner* vlastním rématem složené nominální fráze a *pretty* funguje jako nominální tranzit, který leží na škále závažnosti výše než nominální tranzit vyjádřený nocionální složkou základu *girl*.

(Svoboda 1989, s. 111)

Z hlediska funkční flexibility NP s premodifikujícími i postmodifikujícími členy funguje ovšem (obdobně jako na úrovni klauze) neméně důležitý aspekt, a to, že kterýkoli prvek fráze může být rematizován (současně ovšem není rozdílná výpovědní

57 Definice premodifikujících a postmodifikujících členů NP je blíže podána v kapitole 3 *Nominální fráze, její pojetí ve složkové i závislostní syntaxi, klasifikace*.

58 Přestože je situace demonstrována na anglických příkladech, podle A. Svobody (1989, s. 114) je možno zachycený stav ztotožnit s pravidly uplatňujícími se u tohoto typu i v češtině.

dynamičnost reflektována v slovosledu dané NP). Uvedený případ A. Svoboda tedy interpretuje tímto způsobem (verzálky označují vlastní rematickou složku fráze):

- i) the PRETTY girl in the corner; ii) the pretty GIRL in the corner; iii) the pretty girl in the CORNER.

(Svoboda *ibid.*)

2.2.6.2.5 NP s koordinačním vztahem

Další druh jmenných frází představují **NP s koordinačním vztahem**. U tohoto typu je komplikované zejména vymezení tematicko-rematického nexu uvnitř koordinované skupiny. Pokud se jedná o dvě samostatné fráze, u nichž nedochází ke **koordinaci fúzové** (viz SČ, s. 338), jako je tomu např. u NP v dokladu (30), je možno v rámci každé z koordinovaných frází určit složku s nejvyšším a nejnižším stupněm výpovědní dynamičnosti. Koordinovaná řídicí jména *pero* a *dopis* jsou rématy celé klauze a tématy NP, zatímco modifikátory *plnicí* a *pro babičku* jsou vlastními rématy v rámci každé NP. Obdobně řešitelné jsou i příklady typu *lesy jehličnaté a smíšené*. MČ 3 (s. 415) v tomto případě mluví o **tzv. elipse členů dominujících**. Adjektiva *jehličnaté* a *smíšené* jsou vlastními rématy celé koordinované skupiny se stejným stupněm výpovědní dynamičnosti. Obtížné řešení je ovšem u takových případů, kde ke koordinaci fúzové dochází, jak demonstruje doklad (31). Jak je patrné z uvedeného příkladu, nelze v podstatě určit, zda adjektivní modifikátor *hnědé* je vlastním rématem pouze NP *hnědé boty*, či vlastním rématem celé koordinované skupiny *boty a kalhoty*.

(30) *Na stole leželo **plnicí pero a dopis pro babičku**.*

(31) *Koupil si **hnědé boty a kalhoty**.*

2.2.6.3 Kontaktnost vs. distantnost rozvíjejících členů NP

Důležitým faktorem, který se v češtině uplatňuje u všech typů NP, je **kontaktní poloha** rozvíjejících členů. Tyto členy společně se svým řídicím jménem tvoří jednotku zaplňující ve strukturním schématu klauze jedinou pozici určitého řádu, která se v rámci klauze přemísťuje jako celek. **Distantní poloha**, tedy odtržení rozvíjejícího členu od dominujícího jména, motivovaná zejména aktuálním členěním, vede k rozpadu dané NP a k restrukturalizaci celé klauze, jak je možno pozorovat v dokladu (32) a., b. převzatém z Běličové – Uhlířové (1996, s. 208):

(32) a. *Měl velmi špinavé ruce.* (kontaktní poloha)

b. *Ruce měl velmi špinavé.* (distantní poloha)

2.3 Gramatické faktory

Vedle AVC jakožto hlavního slovosledného principu v češtině ovlivňuje slovosled klauze rovněž její **gramatická forma**. Určité elementy klauze plní ve větě jisté syntaktické funkce jsou na základě těchto syntaktických funkcí slovosledně vázány v klauzi na konkrétní pozici, přičemž zpravidla platí, že čím výše v syntaktické struktuře věty je jistá složka umístěna, tím méně o jejím slovosledu rozhodují gramatické faktory, a naopak čím je složka v syntaktické struktuře umístěna níže, tím více je její slovosled závazný (viz MČ 3, s. 603).⁵⁹ V tomto směru je tedy možno sledovat relativní „volnost“ v umístění slovesného tvaru či jmenné fráze, zatímco slovosled např. předložkových výrazů je naopak poměrně silně gramatikalizován.

2.4 Rytmické faktory

Rytmické faktory v moderní češtině ovlivňují postavení zejména těch větných komponentů, které nemají nebo ztrácejí svůj slovní přízvuk, tj. stálých i nestálých klitik. Tyto jazykové prostředky, bez přízvuku ve větě samostatně nerealizovatelné, k sobě potřebují mít jisté opěrné (přízvučné) slovo, s nímž pak vytvářejí jeden přízvukový a rytmičtý celek.⁶⁰ Ve staré češtině se lze setkat s jinými případy rytmičtých faktorů, a to s rytmičtými delšími větnými úseky či celými klauzemi.⁶¹ Nejzřetelněji se rytmičtáze ovšem uplatňuje v samotných závěrech klauzí (v tzv. rytmičtých klauzulích), které v zásadě vycházejí z klauzulí uplatňujících se ve středověké latinské próze.⁶² J. Hrabák (1964, s. 55) popisuje čtyři základní typy větných klauzulí (též *cursus*) typických pro starou češtinu: *cursus planus*, *cursus tardus*, *cursus velox* a *cursus trispondaicus*.⁶³ Příklady viz Hrabák (ibid.), Zikánová (2009, s. 21):

59 Mimo to lze vypořádat jistou relaci mezi pozicemi v klauzi a slovnědruhovou příslušností, mezi slovosledem složek vyjádřených větně a složek s nevětným vyjádřením. Nadto může být pozice v klauzi ovlivněna i formálně morfologickými charakteristikami.

60 Pozice klitik v klauzi ovšem může být řízena i faktory gramatickými (viz např. Kosek 2011, s. 35).

61 Tyto rytmičtí klauzule však de facto fungují jako určitý stylový fenomén.

62 *Cursus* je znám již z děl antických prozaiků – vůbec poprvé se objevuje u Cicerona (viz Nechutová 2002, s. 118). Oproti staré češtině, v níž je rytmičtáze založena na střídání přízvučných a nepřízvučných slabik, je však rytmičtáze klauzulí v klasické latině založena na střídání slabik dlouhých a krátkých. Vedle toho pro středověkou latinskou prózu dokládá J. Ludvíkovský (1951) princip rytmičtáze rovněž založený na střídání slabik přízvučných a nepřízvučných (o kurzu v rétorických dfech viz též Kraus 1998, s. 81).

63 Uvedené klauzule se v zásadě shodují s klauzulemi latinskými (srov. Nechutová 2002, s. 119), pouze u posledního z uvedených typů se jedná o jistou obměnu latinského „*cursus spondaicus*“. Z tohoto důvodu patrně J. Hrabák užívá namísto termínu *cursus trispondaicus* označení „modifikace kursu zvaného *spondaicus*“ (Hrabák 1964, s. 55), pojem *cursus trispondaicus* užívá ve své práci mj. Š. Zikánová (2009, s. 21).

- *cursus planus* | áaa | áa | *mluviti nedáš* (Tkadleček)
- *cursus tardus* | áaa | áaa | *protivné nešťestie* (Tkadleček)
- *cursus velox* | áaa | áa | | áa | *žádosti těla svého* (Štítný)
- *cursus trispondaicus* | áa | áa | | áa | *že to darmo nenie* (Tkadleček)

Podle Š. Zikánové (ibid.) se převážně v těchto klauzulích užívá slovesných tvarů, nicméně, jak je také možno vidět ze dvou příkladů uvedených J. Hrabákem, je zřejmé, že se v závěru klauze může objevit rovněž NP. Tato skutečnost je pro naši práci poměrně zásadní, neboť uspořádání jednotlivých elementů této fráze pak podléhá rytmickým zákonitostem a nemusí být tedy respektováno jejich základní nepříznačkové postavení. Ne vždy je ovšem možno určit (vzhledem k časté slabičné homonymii), které fráze rytmizaci podléhají a které nikoli. Jelikož se nechceme při interpretaci jednotlivých dokladů dopouštět vytváření až příliš hypotetických závěrů, rytmizované závěry sledujeme pouze v textech, kde je potenciálnost rytmizace výrazně podpořena i četnějším výskytem gramatických rýmů, případně v textech, u nichž je všeobecně známo, že jsou rytmizovány. Mimo to do výzkumu zahrnujeme pouze příklady takových frází, jejichž jednotlivé prvky se vyznačují různým počtem slabik (podrobněji viz kapitolu 11 *Další aspekty slovosledu posesivních zájmen ve staré češtině*).

2.5 Styl, stylová příslušnost textu, stylový záměr autora

Již bylo zmíněno, že mezi další slovosledné činitele, které zčásti souvisejí s předchozím činitelem rytmickým, je možno zařadit rovněž **styl** (stylovou příslušnost textu, stylový záměr autora). Tento faktor se ovšem od předchozích slovosledných činitelů odlišuje specifickými vlastnostmi. Jako jediný slovosledný činitel má potenciál svým působením narušit hierarchii v uplatňování jednotlivých slovosledných činitelů (viz MČ 3, s. 605). Lze předpokládat, že v památkách staré češtiny je stylová příslušnost textu jedním z hlavních kritérií určujících slovosledné uspořádání klauze, příp. jejích elementů (NP etc.).⁶⁴ Z tohoto důvodu (aby tak bylo zamezeno mylné interpretaci dokladů, která by jistě vyplynula z průzkumu textu jednoho typu žánru) je nezbytné pro dosažení relevantních výsledků slovosledné analýzy vždy prozkoumat co nejširší žánrovou skladbu textů (viz kapitolu 5 *Analyzované prameny*).

64 Jak zmiňují Večerka – Šlosar – Dvořák – Malčík (2009, s. 59–60), ve stč. měly stylotvornou funkci jen prostředky syntaktické a lexikální.

2.6 Slovosledné pozice, absolutní pozice NP v klauzi, relativní pozice NP

Jelikož cílem této monografie je zachycení slovosledu složených slovosledných jednotek, je nutno rozlišovat mezi dvěma hlavními typy slovosledných pozic: mezi 1. **pozicí absolutní** (tj. slovosledná pozice podle absolutního lineárního pořadí v příslušném celku), 2. **pozicí relativní** (tj. pozice v relaci k jiné jednotce včetně struktury).

2.6.1 Absolutní pozice v klauzi

Systém slovosledných pozic v klauzi vypracoval v českém lingvistickém prostředí A. Svoboda (1984), jehož klasifikace vychází z diferenciací pozic podle jejich vztahu k větné stavbě. Rozlišuje mezi **pozicemi plně integrovanými** a **pozicemi částečně integrovanými**. Hlavní rozdíl přitom spočívá v (ne)/podřízenosti slovosledných jednotek dominujícímu slovesu. Jednotky, které jsou slovesu nepodřízeny (jedná se zejména o oslovení, vsuvky etc.), vytvářejí **pozice částečně integrované**, které pak A. Svoboda dále segmentuje na pozice: 1. preklauzální, 2. interklauzální, 3. postklauzální. Tyto uvedené pozice demonstrují příklady (33), (34), (35):

- (33) *Jano, to nesmíš!* (pozice preklauzální)
 (34) *To, Jano, nesmíš!* (pozice interklauzální)
 (35) *To nesmíš, Jano!* (pozice postklauzální)

Naopak v **plně integrovaných pozicích** se nacházejí takové jednotky, které jsou řídicím slovesem dominovány. V případě těchto pozic se rozlišuje zejména mezi počátkem, středem a koncem klauze, tj. mezi pozicí iniciální, mediální a finální. Specifickou pozicí je pak pozice postiniciální⁶⁵ (tj. po prvním přízvučném úseku ve větě) vyhrazená v češtině pro klitické tvary (viz reflexivum *se* v dokladu (36) a.). Jako další samostatný typ uvádí A. Svoboda pozici iniciálně-finální, tj. pozici, která je obsazena v případě, že se jedná o klauzi s jediným větným elementem (který tedy zaujímá současně pozici iniciální i finální, jak demonstruje doklad (37)).

- (36) a. *Petr se svému nepříteli moudrému nápadu nakonec zasmál.*
 b. *Svému nepříteli moudrému nápadu se Petr nakonec zasmál.*
 c. *Svému nepříteli moudrému nápadu se nakonec zasmál i Petr.*
 (37) *Prší.*

65 Stejně tak je možno hovořit o pozici preiniciální, tj. před prvním přízvučným členem, jež je zpravidla vyhrazena spojkovým a částicovým výrazům.

Jak je možno pozorovat z uvedených příkladů, jednotky NP se mohou vyskytovat v pozicích částečně i plně integrovaných. Pro starou češtinu je mimo to ovšem nutno počítat s četnými případy, kdy je NP dominována neurčitými slovesnými formami (zejména participií). Z toho důvodu v naší práci primárně rozlišujeme mezi **pozicemi klauzálními** a dalšími **pozicemi „neklauzálními“**. Klauzálními pozicemi rozumíme umístění NP na počátek, do středu či závěru klauze s určitým slovesným tvarem (VF). Vedle toho pokud se NP objeví v syntaktické jednotce, která status klauze nemá, jedná se zejména o vokativní NP ($N_{\text{vok}} > \text{Poss}$) a NP dominované transgresivní konstrukcí⁶⁶ či infinitivem, označujeme tyto pozice jako „neklauzální“. Vzhledem k povaze analyzovaného prvku, a to zejména u krátkých (jednoslabičných) tvarů posesivních zájmen, u nichž by bylo možno vzhledem k jejich jednoslabičné formě uvažovat o statusu nestálého klitika, je ovšem nutno rozlišit nejen umístění NP jako celé jednotky v klauzi, ale rovněž je zapotřebí blíže specifikovat umístění samotného posesivního zájmena nejen v rámci NP, ale rovněž v rámci klauze, proto je v případě iniciální a finální pozice rozlišována tzv. **absolutní iniciální pozice**, tj. krátký tvar posesivního zájmena je umístěn na samý počátek klauze (viz příklad (38)), a **absolutní finální pozice**, tj. krátký tvar posesivního zájmena je umístěn do absolutní koncové pozice klauze (příklad (40)).

- **iniciální** (pozice na samém počátku klauze včetně pozice po vedlejší predikaci, tj. po vedlejší větě i přechodníkové konstrukci, včetně pozice po pozici preiniciální⁶⁷)

(38) *Své nápady nikdy nikomu neřekl.*

- **mediální** (pozice uprostřed klauze)

(39) *Nikdy nikomu své nápady neřekl.*

- **finální** (pozice na konci klauze)

(40) *Nikdy nikomu neřekl nápady své.*

- **finální pozice před zanořenou klauzí či transgresivní konstrukcí** (u Š. Zikánové 2009, s. 28 je tento typ pozice označován jako „pozice před postponovanými členy“)

⁶⁶ U tohoto typu rezignujeme na umístění syntaktické konstrukce v klauzi, sledována je pouze pozice NP vůči příslušnému přechodníkovému výrazu – zda je vůči němu „anteponována“, či „postponována“.

⁶⁷ Jedná se o pozici nacházející se před pozicí iniciální – obdobnou klasifikaci iniciální pozice je možno nalézt u Š. Zikánové (2009, s. 26).

(41) *Nikdy nikomu neřekl své nápady, kterých měl plnou hlavu.*

- **další „neklauzální“ pozice** (NP v přechodníkové konstrukci, NP dominované infinitivem, vokativní NP)

(42) *Děvče moje, na to sis mělo vzpomenout dřív!*

(43) *Opustiv svůj domov, vydal se Honza do světa.*

(44) *Vzpomenout si na jména svých bývalých spolužáků, to nebylo vůbec jednoduché.*

2.6.2 Relativní pozice

Mimo postavení NP jako celé jednotky v klauzi je ovšem nutno pracovat ještě s umístěním jednotlivých rozvíjejících členů ve vztahu k dominujícímu jménu, tj. s tzv. **pozicemi relativními**. Obecně se rozlišují tyto dvě základní pozice:

1. **Pozice kontaktní** (rozvíjející člen/členy se nachází/nacházejí bezprostředně v blízkosti syntakticky nadřazeného substantiva); v rámci této pozice je pak možno definovat 3 základní způsoby uspořádání rozvíjejících členů:

- **antepozice / prenominální pozice** (všechny rozvíjející členy NP stojí před dominujícím jménem; v generativních přístupech označováno jako prenomínální pole nebo levá periferie NP)

(45) *Tato naše prastará krásně kvetoucí jablůň byla ozdobou celé zahrady.*

- **postpozice / postnominální pozice** (všechny rozvíjející členy NP stojí v pozici za dominujícím jménem; v generativních přístupech označováno jako postnominální pole nebo pravá periferie NP)

(46) *Přání moje největší se mi splnilo.*

- **cirkumpozice** (již jsme uvedli, že za cirkumpozici bývá zpravidla pokládáno takové umístění rozvitého dějového adjektiva s doplněním, při němž jedna z částí stojí před dominujícím jménem a druhá složka až za ním – viz příklad (47) a. i výklad výše). V naší práci ovšem za cirkumpozici primárně pokládáme takové uspořádání NP, ve kterém jeden či několik kongruentních rozvíjejících členů stojí před řídicím jménem a rovněž minimálně jeden kongruentní rozvíjející člen za ním (viz příklad (47) b.).

- (47) a. *Dědeček se vrátil s plným košíkem hub.*
b. *Už dlouho neslyšeli tu jeho píseň smutnou.*

2. **Pozice distantní** (mezi rozvíjející členy je umístěn výraz, který není syntakticky asociován ani s členem dominujícím ani s členem dominovaným), někdy také označováno jako **interpozice**.

- (48) *Vaši navštívili babičku.*

V naší práci od sebe oddělujeme obě pozice (kontaktní i distantní), přičemž v rámci distantní pozice (v práci označované jako interpozice) od sebe odlišujeme 2 typy interponovaných členů: 1. výrazy přízvukné (viz příklad (48)), 2. výrazy klitické (viz příklad (49)).

- (49) *Tvé ho myšlenky napadaly.*

Při tomto způsobu uspořádání ((48), (49)) není respektován slovosledný činitel gramatický, a je tedy porušena podmínka projektivnosti.

2.6.2.1 Projektivnost

Pro většinu českých vět, a to se slovosledem příznakovým i nepříznakovým, platí splnění tzv. **podmínky projektivnosti**. MČ 3 podmínku projektivnosti definuje takto:

Libovolné dvě větné složky ve vztahu syntaktické dominance buď ve větě následují bezprostředně po sobě, nebo jsou odděleny takovými větnými složkami, které jsou přímo nebo nepřímo dominovány jednou z nich.⁶⁸

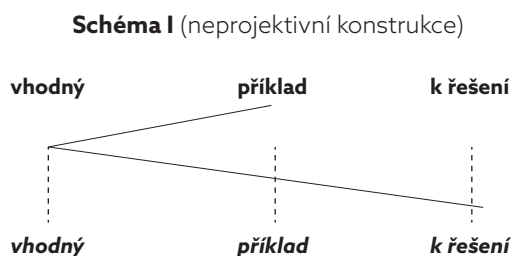
(MČ 3, s. 610)

V případě NP je v zásadě možno uvažovat o dvou typech neprojektivních konstrukcí: 1. Prvek, který porušuje splnění podmínky projektivity, do dané NP nepatří, je tedy do NP „interponován“ (viz výše uvedené příklady (48), (49)). 2. Prvek, který porušuje splnění podmínky projektivity, do dané NP patří, ale porušuje v lineární realizaci přirozené pořadí jednotlivých elementů fráze (viz příklad (50) a.).

- (50) a. *vhodný příklad k řešení*

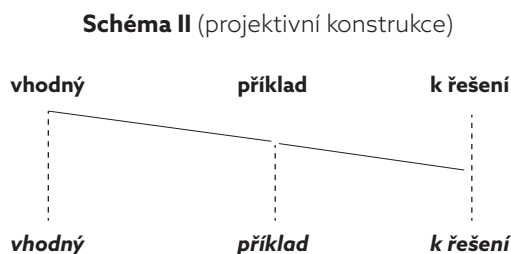
68 Více viz Nebeský 1981; 1988; EŠČ: Heslo *Projektivnost*; Zeman 2004; Veselá – Havelka – Hajičová 2004; Novák (2010, s. 250–261); Panevová et al. (2014, s. 214–220).

Graficky⁶⁹ je možno tuto neprojektivní konstrukci znázornit následujícím způsobem (Schéma I):

Případ, v němž slovosled dané fráze podmínku projektivnosti neporušuje, je znázorněn v příkladu (50) b.

(50) b. *příklad vhodný k řešení*

Jak uvádějí autoři J. Panevová et al. (2014, s. 215–219), neprojektivní konstrukce prvního typu (tj. interpozice) mohou být vyvolány následujícími faktory: 1. gramatickými či prozodickými vlastnostmi (týká se zejména slovosledu klitik), 2. aktuálním členěním, 3. projektivita může být rovněž porušena v případě konstrukcí se složenými predikáty a v předložkových vazbách. V naší práci, jak bude ještě dále zmíněno, je nutno mimo uvedené faktory počítat i s vlivy cizojazyčných (zejména latinských) pretextů, přičemž neprojektivní konstrukce jsou v tomto případě převážně motivovány překlady *ad verbum*.

69 Způsob grafického zobrazení převzat z L. Uhlířové (1972).